

Havari Yudas Tomas'ın İnci İlahisi'nde Gnostik Düalizm

Gnostic Dualism in the Hymn of the Pearl of Judas Thomas, the Apostle

Şinasi Gündüz

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

sgunduz@istanbul.edu.tr & <https://orcid.org/0000-0003-3393-7302>

Makale Türü Article Type	Arařtırma Makalesi Research Article
Geliř Tarihi Date Received	04.10.2023
Kabul Tarihi Date Accepted	21.11.2023
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2023
Atıf Citation	Şinasi Gündüz. "Havari Yudas Tomas'ın İnci İlahisi'nde Gnostik Düalizm". <i>Oksident</i> 5/2 (2023): 109-137.
İntihal Plagiarism	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article was scanned by iThenticate, and no plagiarism was detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1371443

Öz

Apokrif “Tomas’ın İşleri” kitabında “Hintliler ülkesinde havari Yudas Tomas’ın ilahisi” başlıklı bir metin öteden beri Gnostisizm araştırmaları açısından dikkat çekici olmuştur. İçinde yer aldığı kitabın genel anlatısından bağımsız bir içerik taşıyan bu metin, ilahi tarzıyla ve Gnostisizmin birçok karakteristik özelliğini hatırlatan içeriğiyle tartışılmaktadır. Çeşitli araştırmacılar, her ne kadar metin içinde yer aldığı kitabın genel temasından bağımsız bir görünüm arz etse de bu ilahinin Hıristiyan teolojisi ve kurtuluş öğretisi bağlamında bir anlam yükü taşıdığı kanaatinde dirler. Diğer taraftan birçok Gnostisizm araştırmacısı ise bu ilahinin erken dönem Gnostisizmini yansıtan önemli bir metin olduğu düşüncesindedir. İçeriğinden hareketle “İnci İlahisi” ya da “Ruh ilahisi” ismiyle adlandırılan metnin kökenine, ait olduğu kültür dünyasına ve muhtevasında yer alan temaların karakteristik özelliklerine yönelik olarak da çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bu çalışma, genelde “İnci İlahisi” adıyla meşhur olan bu metni Gnostisizmin karakteristik özelliklerinden birisi olan Gnostik düalizmin var olup olmadığı sorunundan hareketle ele alacak ve özellikle Sabii literatüründeki Gnostik öğretilere paralelliğine dikkat çekecektir. İnci İlahisi’nin, süflü alemde tutsak olan incinin kurtarılması temasına dayalı olarak erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi bünyesinde Gnostik düalizmi ve kurtuluş öğretisini esas alan bir metin olduğu bu çalışmanın ana tezini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, İnci ilahisi, Gnostisizm, Yudas Thomas, Gnostik düalizm, erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi, ışık alemi, karanlık alemi

Abstract

A text entitled “The Hymn of Judas Thomas the Apostle in the country of the Indians” in the apocryphal “The Acts of Thomas” has long been noticeable for the study of Gnosticism. This text, which has a content independent of the general narrative of the book in which it appears, has been discussed for its hymn-like structure and content that recalls many characteristic features of Gnosticism. Various scholars are of the opinion that this hymn carries a burden of meaning in the context of Christian theology and doctrine of salvation, even though it is independent of the general theme of the book in which it appears. On the other hand, many scholars of Gnosticism believe that this hymn is an important text reflecting early Gnosticism. Various opinions have been put forward regarding the origin of the text, called “The Hymn of the Pearl” or “The Hymn of the Soul”, based on its content, the cultural world to which it belongs, and the characteristics of the themes in its content. This study will examine the text, generally known as “The Hymn of the Pearl”, with reference to the question of whether Gnostic dualism, one of the characteristic features of Gnosticism exists, and will draw attention to its parallelism with the Gnostic doctrines in the Mandaean literature. The main thesis of this study is that the Hymn of the Pearl, the main theme of which is the salvation of the pearl that is captive in the world of darkness, is a text within early Christian Gnosticism based on Gnostic dualism and the doctrine of salvation.

Key Words: History of Religions, the Hymn of the Pearl, Gnosticism, Judas Thomas, Gnostic dualism, early Christian Gnosticism, world of light, world of darkness

Özet

Apokrif "Tomas'ın İşleri" kitabında "Hintliler Ülkesinde havari Yudas Tomas'ın ilahisi" başlıklı bir metin öteden beri Gnostisizm araştırmaları açısından dikkat çekici olmuştur. "İnci İlahisi" ya da "Ruh İlahisi" olarak adlandırılan ve içinde yer aldığı kitabın genel anlatısından bağımsız bir içerik taşıyan bu metin, ilahi tarzıyla ve Gnostisizmin birçok karakteristik özelliğini hatırlatan içeriğiyle tartışılmaktadır. İçeriğine göre "İncinin İlahisi" ya da "Ruhun İlahisi" olarak adlandırılan bu metin, içinde yer aldığı kitabın genel anlatısından bağımsız bir içeriğe sahiptir. Gnostisizm'in birçok karakteristik özelliğini hatırlatan ilahi benzeri yapısı ve içeriği nedeniyle tartışılmıştır. Ancak çeşitli araştırmacılar Gnostik geleneğe paralel bazı motifler taşımasına rağmen İnci İlahisi'nin Gnostik bir metin olarak değerlendirilemeyeceği görüşündedir. Dolayısıyla bu ilahinin Hıristiyan teolojisi ve kurtuluş doktrini bağlamında açıklanması gerektiğini düşünenler de vardır. İnci İlahisi'ni sadece Hıristiyan teolojisi içinde açıklamaya çalışan bakış açısı, Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi bir olgu olup olmadığı tartışmasıyla ilgili olabilir.

Öte yandan pek çok Gnostisizm araştırmacısı bu ilahinin erken dönem Gnostisizmini yansıtan önemli bir metin olduğuna inanmaktadır. Metnin kökeni, ait olduğu kültür dünyası ve içeriğindeki temaların özelliklerine ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Sadece İnci İlahisi'nin değil, bu ilahinin yer aldığı Havari Yudas Thomas'ın İşleri'nin de genel olarak Gnostik ideolojinin yaklaşımlarına paralel bazı özellikler taşıması dikkat çekicidir. Örneğin maddi dünyaya karşı tavrı alan ve onun bir parçası olan cinsel ilişkiye karşı çıkan çileci bir duruşun tercih

Summary

A text entitled "The Hymn of Judas Thomas the Apostle in the Country of the Indians" in the apocryphal "The Acts of Thomas" has long been noticeable for the study of Gnosticism. This text, called "The Hymn of the Pearl" or "The Hymn of the Soul", is contextually independent of the general narrative of the book in which it appears. It has been discussed for its hymn-like structure and the content that recalls many characteristic features of Gnosticism. However, various scholars are of the opinion that the Hymn of the Pearl cannot be considered a Gnostic text, although it has some motifs parallel to the Gnostic tradition. Hence, some are of the opinion that this hymn should be explained in the context of Christian theology and doctrine of salvation. The point of view that tries to explain the Hymn of the Pearl only within Christian theology may be related to the debate about whether Gnosticism is a pre-Christian phenomenon.

On the other hand, many scholars of Gnosticism believe that this hymn is an important text reflecting early Gnosticism. Various opinions have been put forward regarding the origin of the text, the cultural world to which it belongs, and the characteristics of the themes in its content.

It is noteworthy that not only the Hymn of the Pearl but also the Acts of Judas Thomas, the Apostle, in which this hymn is included, has some features parallel to the approaches of Gnostic ideology in general. For example, an approach based on a preference for an ascetic stance that takes a stand against the material world and opposes sexual intercourse, which is a part of it, stands out in this book. In addition, the emphasis on the fact that the soul and the body have different and opposite characteristics, and the approach that being subject to the rulers of the ma-

edilmesine dayalı bir yaklaşım bu kipta öne çıkmaktadır. Ayrıca ruh ve beden farklı ve zıt özelliklere sahip olduğu vurgusu ile maddi âlemin yöneticilerine tabi olmanın kişiyi ilahi âlemi anlamaktan ve kavramaktan uzaklaştırdığı yaklaşımı da Thomas'ın İşleri kitabının Gnostik gelenekle karşılaştırılması açısından dikkat çeken özellikler arasındadır.

Bu çalışma, Havari Yudas Thomas'ın İşleri'nde Gnostisizme paralel bazı noktalara dikkat çekmekle birlikte, özellikle "İnci İlahisi" olarak bilinen metni, Gnostisizmin karakteristik özelliklerinden biri olan Gnostik düalizmin var olup olmadığı sorusuna referans veren bir bakış açısıyla inceleyecek ve Manda literatüründeki Gnostik öğretilerle paralelliğine dikkat çekecektir. Bu çalışmanın temel tezi, ana teması karanlıklar dünyasında tutsak olan incinin kurtuluşu olan İnci İlahisi'nin, Gnostik düalizm ve kurtuluş doktrini temelinde erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi içerisinde yer alan bir metin olduğudur.

Otantik bir Gnostik metin olup olmadığı tartışılrsa da İnci İlahisi, düalist âlem anlayışı, alt âleme hapsedilmiş bir ışık varlığı olarak inci ve incinin ilahi âlemden gönderilen bir kurtarıcı aracılığıyla alt âlemden kurtarılması gibi kayda değer Gnostik öğretileri barındıran bir metindir. Gnostik öğretiler ve motifler açısından incelendiğinde, ilahi âlem ve aşağı âlem karşıtlığı, aşağı âleme/maddesel dünyaya düşüş ve burada tutsaklık motifi, kurtarıcı/kurtarıcı kavramı ve ilahi âlemden çağrı ve Gnosis yoluyla kurtuluş gibi Gnostisizmin birçok temel yaklaşım ve motifinin bir şekilde İnci İlahisi'nde yer aldığı dikkat çekmektedir. Böylece bu ilahi Gnostisizmin temel karakteristik özelliklerini taşıyan bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu Gnostik tema ve yaklaşımların arka planında

terial realm distances one from understanding and comprehending the divine realm are among the noteworthy features in terms of comparing the book of the Acts of Thomas with the Gnostic tradition.

Although this study draws attention to some points in the Acts of Thomas Judas the Apostle parallel to Gnosticism, it will particularly examine the text, generally known as the "The Hymn of the Pearl", from the point of view reference to the question of whether Gnostic dualism, one of the characteristic features of Gnosticism exists, and will draw attention to its parallelism with the Gnostic doctrines in the Mandaean literature. The main thesis of this study is that the Hymn of the Pearl, the main theme of which is the salvation of the pearl that is captive in the world of darkness, is a text within early Christian Gnosticism based on Gnostic dualism and the doctrine of salvation.

Although it is debated whether it is an authentic Gnostic text or not, the Hymn of the Pearl is a text that contains noteworthy Gnostic teachings such as the dualistic conception of the realm, the pearl as a being of light imprisoned in the lower realm, and the rescue of the pearl from the lower realm through a savior sent from the divine realm. When analyzed in terms of Gnostic teachings and motifs, it is noteworthy that many basic approaches and motifs of Gnosticism such as the opposition between the divine realm and the lower realm, the fall to the lower realm/material world and the motif of captivity here, the concept of Saviour/redeemer and the call from the divine realm and salvation through Gnosis are somehow included in the Hymn of the Pearl. Thus, this hymn appears as a text with the basic characteristic features of Gnosticism. In the background of all these Gnostic themes and approaches is the doctrine of Gnostic dualism.

Gnostik düalizm doktrini yer almaktadır.

Bu ilahinin, Gnostik yaklaşımlarıyla bilinen Marsiyon, Bardaysan ve Mani'nin fikirlerinin de etkili olduğu bir bölge olan Suriye'de derlenmiş olması dikkat çekicidir. Hıristiyan geleneğinden bazı unsurlar taşısa da İnci İlahisi'ndeki anlatının tamamı esasen Gnostik düalizme dayanan bir dünya tasavvurunu yansıtır. Temel özellikleri göz önüne alındığında, bu anlayışın Mandaeen geleneğinin Gnostik düalizmiyle benzerliği özellikle dikkat çekicidir. Bu düalizmde birbirine zıt özelliklere sahip ve birbirleriyle sürekli çatışma halinde olan iki âlem düalizmi söz konusudur. Bu âlemler arasındaki mücadele sürecinde ilahi aleme ait bazı varlıklar bir şekilde aşağı aleme düşmüş ya da özel bir misyonla bu aleme gönderilmiştir. Kurtuluşun temel amacı, ışık âleminden aşağı aleme düşmüş veya atılmış olan varlıkları kendi âlemlerine geri döndürmektir. İlahi âlemden görevlendirilen Kurtarıcı, ışığın tutsak varlıklarını uyarmak, kurtarmak ve onları tekrar ilahi aleme yükseltmekle görevlidir. Kralların Kralı, baba, oğul, inci, burundan nefes alan yılan, ilahi âlemden gelen mektup ve parlayan giysiler gibi karakterler etrafında gelişen İnci İlahisi'ndeki anlatının ana olay örgüsü ve teması, iyi ile kötü arasındaki bu mücadele ve aşağı âlemin, maddi dünyanın esaretinden kurtuluştur. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda İnci İlahisi'nin erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi içerisinde Gnostik düalizm ve kurtuluş öğretisi bağlamında derlenmiş Gnostik bir metin olduğu anlaşılmaktadır.

It is noteworthy that this hymn was compiled in Syria, a region where the ideas of Marcion, Bardaisan and Mani, who are known for their Gnostic approaches, were also influential. Although it carries some elements from the Christian tradition, the entire narrative in the Hymn of the Pearl reflects a conception of the world that is essentially based on Gnostic dualism. Considering its basic features, the similarity of this conception to the Gnostic dualism of the Mandaeen tradition is particularly striking. In this dualism, there is a dualism of two realms, which have opposite characteristics and are constantly in conflict with each other. In the process of the struggle between these realms, some beings belonging to the divine realm have somehow fallen into the lower realm or have been sent to this realm with a special mission. The main aim of salvation is to return the beings who have fallen or been thrown from the realm of the light to the lower world back to their own realm. The Saviour, sent from the divine realm, has the duty to warn and redeem the captive beings of light and to raise them back to the divine realm. The main plot and theme of the narrative in the Hymn of the Pearl, which develops around characters such as the King of Kings, the father, the son, the pearl, the snake breathing through its nose, the letter from the divine realm, and the shining clothes, is this struggle between good and evil and redemption from the bondage of the lower realm, the material world. Considering all these, it is understood that The Hymn of the Pearl is a Gnostic text compiled within the context of Gnostic dualism and the doctrine of salvation within early Christian Gnosticism.

Giriş

“Tomas’ın İşleri” kitabı, Doğu Hıristiyanlığında özellikle de Edessa (Urfa) merkezli Süryani geleneğinde büyük önem atfedilen Havarî Yudas Tomas’ın Hindistan’da yaptığı misyon faaliyetleri esnasında yaşadıklarını konu edinmektedir.¹ Günümüzde hemen herkes bu metnin Doğu Hıristiyanlığının özgün bir çalışması olduğu konusunda hemfikirdir.² Süryaniceden başka, Grekçe, Latince, Ermenice, Kıptice, Arapça ve Gürcüce gibi çeşitli dillerde nüshaları da olan bu kitabın orijinalinin Süryanice olduğu ve miladi üçüncü yüzyılın ilk yarısında yazıldığı kabul edilmektedir.³

“Hindistan’a gidebilsin ve orayı ihtida ettirebilsin diye tüccar Habban’a kendini satan Havarî Yudas Tomas’ın İşleri” başlığını taşıyan kitap, İncil mesajının yayılması konusunda havarî Tomas’ın Hindistan için görevlendirilmesine, başta gönülsüz olan Tomas’ın İsa Mesih’in yönlendirmesiyle bunu kabulüne ve tüccar Habban’a satılarak Hindistan’da yürüttüğü misyon faaliyetlerine yer verir. “İşler” başlığı altında Tomas’ın faaliyetlerine dair birçok anlatıyı ele alan kitabın son bölümü Tomas’ın şahadetini konu edinmektedir. Buna göre kraliyette görevli bir üst düzey kişi olan Charisyus’un karısı Mygdonya’nın Tomas’ın mesajına iman ederek onun yönlendirmesi doğrultusunda temiz bir yaşam arzu etmesi ve bu nedenle eşyle cinsel birliktelikten kaçınması üzerine, eşinin şikayetiyle Tomas kral tarafından zindana konulur. Kadının eşine dönmesi ve normal bir birliktelik yaşaması konusundaki talep ve girişimlerin başarısız olması üzerine kral, Tomas’ın öldürülmesini emreder. Sonuçta Tomas, dört asker ve bir komutan tarafından infaz edilir.

Ana akımı temsil eden kilise geleneği tarafından apokrif kabul edilen bu metin çeşitli yönlerden tartışılmaktadır. Metnin otantikliğine dair şüpheler tartışılan hususların başında gelmektedir. Havarî Tomas’ın Hindistan seyahati, genellikle araştırmacılar tarafından tarihsel temelden yoksun bir anlatı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bunun tarihsel gerçekliğine inananlar da vardır.⁴ Bir diğer tartışma konusu ise

¹ Genelde Doğu Hıristiyanlığında özellikle de Edessa Hıristiyan geleneğinde havarî Tomas’a verilen önem ve bu geleneğin Tomas’a dayalı apostolik karakteri hakkında bk. Şinasi Gündüz, “Edessa/Ufra Hıristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomasçı Gelenek”, *Din, İnanç ve Ritüel: Ekrem Sarıkçıoğlu’na Armağan*, ed. Mahmut Aydın & Şinasi Gündüz (İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2022), 203-238.

² Albertus F.J. Klijn, “The Acts of Thomas Revisited”, *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer (Leuven: Peeters, 2001), 3.

³ Bk. Richard Garbe, “St. Thomas in India”, *The Monist* 25/1 (2015): 3; Albertus F. J. Klijn, *The Acts of Thomas: Introduction, Text, and Commentary* (Leiden: Brill, 2003), 1-4.

⁴ Bk. Garbe, “St. Thomas in India”, 4-6.

Tomas'ın kimliğine dairdir. Bu apokrif metinde zikredilen Tomas'ın kim olduğu ve İncillerde geçen Yudas'la ilişkisi tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar da metnin yazarı olduğu düşünülen Tomas'ın Mani'nin talebesi Tomas olma ihtimalinden söz etmektedir.⁵

Metne dair bir başka tartışma konusu ise havari Tomas'la ilgili bu anlatıyla havari Bartalmay'a (Bartholomew) dair anlatı arasındaki paralelliktir. Birçok araştırmacı metinde Tomas'ın İncil mesajını yaymak üzere Hindistan'a seyahatinin ve orada şehit edilmesinin Bartalmay'ın İncil mesajını yaymak üzere yaptığı seyahatine paralel bir anlatı olduğu kanaatinde. İncillerde ve Resullerin İşleri'nde on iki havari arasında yer aldığı belirtilen Bartalmay'ın⁶ Ermenistan'a İncil mesajını yaymak için yaptığı seyahatinde şehit edildiğine inanılır. Erken dönem Hıristiyan kaynaklarında Bartalmay'ın misyon amacıyla Hindistan'a gittiğinden de bahsedilmektedir. Örneğin kilise tarihçisi Eusebius eserinde, İskenderiyeli filozof Pantenus'un Hindistan'a yaptığı seyahatte, burada havari Bartalmay'ın misyon faaliyeti esnasında bu bölgede bıraktığı Matta İncili'nin İbrance bir versiyonunu gördüğüne dair bir rivayete yer vermektedir.⁷

1) İnci İlahisi

Kendisini Tomas geleneğine dayandıran Doğu Hıristiyanlığı ve bununla yakından irtibatlı olan Edessa (Urfa) açısından önemli metinlerden birisi kuşkusuz Havari Tomas'ın İşleri kitabında yer alan İnci İlahisi'dir.⁸ Tomas'ın İşleri kitabında yer alan dört ilahiden biri olan ve 105 beyitten oluşan İnci İlahisi, misyon faaliyetleri esnasında tutuklanıp zindana atılan Tomas'ın zindan arkadaşlarının kendileri için dua etmesi isteğine karşılık okuduğu ilahi olarak bu metinde yer almaktadır. Günümüze birçok nüshası ulaşmış olan Tomas'ın İşleri kitabının yalnızca Süryanice ve Grekçe iki nüshasında bu ilahi yer almaktadır. Elimizdeki mevcut yazması 10. yüzyıla ait olan Süryanice versiyonun daha eski olduğu ve mevcut yazması 11. yüzyıla ait olan Yunanca nüshanın bu versiyondan

⁵ Tomas'ın kimliğine dair tartışmalar konusunda bk. Gündüz, "Edessa/Ufra Hıristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomacı Gelenek", 206-210.

⁶ Bk. Markus 3:18, Matta 10:3, Luka 6:14, Resullerin İşleri 1:13.

⁷ Eusebius, "Church History", V, 10.1-3, erişim: 01.10.2023, <https://www.newadvent.org/fathers/250105.htm>.

⁸ Acts of Thomas, 108-113. (Çalışmada Tomas'ın İşleri'ne yapılan referanslar konusunda bu metnin Albertus F.J., Klijn, *The Acts of Thomas, Introduction, Text, and Commentary*, Second revised edition (Leiden: Brill, 2003), 182-187'deki İngilizce çevirisi esas alınmıştır.) Tomas'ın İşleri için ayrıca bk. Montague R. James, *The Apocryphal New Testament* (Londra: Oxford University Press, 1924), 411-415.

yapılan bir çeviri olduğu tahmin edilmektedir.⁹ İlahinin Süryanice nüshasında “Hintliler ülkesinde havari Yudas Tomas’ın İlahisi” başlığı bulunur. Grekçe nüshasında ise herhangi bir başlık bulunmamaktadır.

İnci İlahisi’nin yapı ve içerik olarak Tomas’ın İşleri kitabındaki genel anlatımdan farklı oluşu, bu metnin Tomas’ın İşleri kitabına sonradan eklenmiş olduğu izlenimi vermektedir.¹⁰ Nitekim ilahinin sonunda yer alan “Havari Yudas Tomas’ın hapisanede okuduğu ilahi bitti” ifadesi de bu ilahinin metnin genelinden bağımsız yapısına işaret etmektedir.

Metinde yer alan ve Mısır ülkesinde yılan/ejderha tarafından kuşatılıp korunan derinliklerde tutsak olan inci motifinden hareketle ilahi “İnci İlahisi” ismiyle meşhur olmuştur. Ancak bazı araştırmacılar bu adlandırmaya karşı çıkmakta ve metinde baştan sona kurtuluşu söz konusu edilen ana karakterin ruh olduğu kanaatinden hareketle ilahiyi “Ruh İlahisi” şeklinde adlandırmaktadırlar. Anlaşılacağı gibi metnin ana temasının ve öne çıkan temel karakterinin ne’liğine dair tartışmalar metnin isimlendirilmesine dair farklılıkların nedenidir. Metnin İnci İlahisi olarak isimlendirilmesine eleştirel yaklaşan araştırmacılar metinde çok az atıfta bulunulduğundan hareketle, incinin bu ilahide temel belirleyici karakter olmadığını ileri sürmüş olsalar da¹¹ metin bir bütün olarak ele alındığında, bu görüşe katılmak mümkün değildir. İnci ile ruhun mu yoksa hakikat mesajının mı kastedilmekte olduğu tartışılır bir konu olmakla birlikte kötülük aleminde tutsak olan incinin alınıp ilahi aleme getirilmesi tüm anlatının ana teması olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle biz de bu önemli metin için kullanılan İnci İlahisi isimlendirmesini bu çalışmada tercih ettik.

Tomas’ın İşleri 108-113’te yer alan İnci İlahisi, görkemli bir krallıkta yaşayan bir prensin özel bir görev için kendi ülkesinden bir başka ülkeye seyahatini ve bu seyahat esnasında yaşadıklarını anlatan lirik bir metindir. Metne göre “krallar kralı” olan babası, “Doğu’nun hanımefendisi” olan annesi ve yönetimde “ikinci sırada olan” kardeşiyle birlikte görkem ve şaşaa içinde kendi krallığında yaşayan bir prens, ebeveyni tarafından çok özel bir misyonla, kötülükler ülkesinde ejderha (büyük yılan) tarafından korunan derinliklerde tutsak olan bir incinin bu esaretten kurtarılıp getirilmesi göreviyle görevlendirilir. Bu yolculuk esnasında kendisine kötülük aleminin sınırlarına kadar rehberlik etmek üzere ilahi alemde iki kişi eşlik edecektir. Üstlendiği bu görevde kullanmak üzere kendisine altın, gümüş,

⁹ Bk. Gerard P. Luttikhuisen, “The Hymn of Jude Thomas, the Apostle, in the Country of the Indians (ATh 108-113)”, *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer (Leuven: Peeters, 2001), 101.

¹⁰ Bk. Han J.W. Drijvers, *Bardaisan of Edessa* (Assen: Van Gorcum & Compç, 1966), 211.

¹¹ Örneğin Klijn bu fikirdedir. Bk. Albertus F.J. Klijn, “The So-called Hymn of the Pearl (Acts of Thomas, 108-113)”, *Vigiliae Christianae* 14/3 (1960): 158-159.

yakut, elmas ve akik gibi bazı değerler de verilir. Bu görevi hakkıyla tamamlayıp inciyle birlikte döndüğünde kraliyet hiyerarşisinde hak ettiği pozisyonu kazanacaktır.

Görevi üstlenen prens, ait olduğu krallığı ve onun şaşaa ve debdebesini bırakarak iki yol arkadaşıyla bu seyahate başlar. Mayıs¹² sınırlarından geçerek Babil ülkesine ulaşır¹³ ve bir tüccar kılığında incinin tutsak edildiği yer olan Mısır'a gelir. Kendisine yol arkadaşlığı yapan kişiler burada kendisinden ayrılırlar. Mısır'da denizin derinliklerinde ejderha tarafından çevrenip korunan inciyi esaretten kurtarmak için bir başına çareler arar. Bir zaman sonra yine kendi krallığından olduğu ve Mısır'da yaşadığı vurgulanan bir kişi ona gelir ve burada mevcut görüntüsüyle ve yaşamıyla Mısırlılarca hemen tanınacağını, oysa bir Mısırlı gibi görünmesi, yemesi içmesi ve yaşaması durumunda dikkat çekmeden halkın arasına karışacağını ve böylelikle uygun bir zamanda misyonunu yerine getirebileceğini söyler. Bu telkine uyan prens, üzerindeki elbisesini değiştirir, bir Mısırlı gibi giyinir ve Mısırlılar gibi yiyip içmeye başlar. Fakat bir süre sonra bu durum ona, kendisini ve üstlendiği misyonu unutturur. Artık o da sıradan bir Mısırlı gibi olmuştur.

Prensın ait olduğu krallıkta tüm gelişmeleri bilen babası bu durumun farkındadır; prensle bir mektup yazarak olaylara müdahale eder. Bu mektupta ona gerçek benliğini, kişiliğini ve misyonunu hatırlatır. Hem uçabilen hem de konuşabilen bir karaktere sahip olan mektup bir kartal gibi uçarak kimseye görünmeden yüce krallığın ülkesinden Mısır'a gelir ve prensle buluşur. Prensle konuşarak kendisini ifşa eder ve mektubu okumasını sağlar. Mektubu okuyan prens aymazlık uykusundan uyanır, gerçek benliğini ve misyonunu hatırlar. Görevini yerine getirmek üzere işe koyulur. Mektupta kendisine öğretilen babasının ismini telaffuz etmek suretiyle ejderhayı etkileyip uyumasını sağlar. Ejderha uyuduğunda inciyi alıp esir tutulduğu derinliklerden kurtarır; hızla uzaklaşarak mektubun rehberliğinde kendi krallığına döner. Onun dönüşü hatırına yüce krallıkta görkemli bir karşılama töreni yapılır. Kendi krallığına girmeden hemen önce prensle tekrar kendi ihtişam ve şaşaa elbisesi giydirilir, bununla tekrar ilahi alemdeki konumuna kavuşur ve krallıkta kardeşi yanında hak ettiği yeri elde eder.

¹² Mayıs, Basra ile Vasit arasında bulunan Mesene'dir. Bk. Bentley Layton & David Brakke, *The Gnostic Scriptures* (New Haven: Yale University Press, 2021), 550, n. 109a.

¹³ Burada Babil ülkesi ile kastedilenin Mezopotamya'daki Babil şehri değil, Mısır'da Eski Kahire civarında yer alan bir garnizon kenti olan Babil olduğu düşünülür. Bk. Layton & Brakke, *The Gnostic Scriptures*, 550, n. 109b.

Bazı araştırmacılar, Süryani literatürünün en güzel ilahisi olarak kabul edilen bu ilahinin içeriğinde yer alan vurgu ve karakterlerden hareketle onun miladi birinci yüzyıl sonları gibi erken bir döneme ait olabileceğini iddia etseler de¹⁴ bu görüş genel kabul görmemektedir. Bununla birlikte İnci İlahisi'nin en geç miladi üçüncü yüzyıl başlarında Tomas'ın İşleri kitabından önce Part egemenliğindeki aristokrat bir ortamda yazıldığı düşünülmektedir.¹⁵ Diğer taraftan ilahinin Edessa'nın Hıristiyanlaştığı tarihsel dönemde bu yöredeki Havari Tomasçı ekol tarafından kaleme alındığına dair genel bir kanaat de söz konusudur. Bu durumda metin, en erken miladi ikinci yüzyıl sonlarından itibaren yörede biliniyor olabilir.

İnci İlahisi'nin içeriğinden hareketle Robert M. Grant, ilahinin geç dönem Valentinianci ve Bardaysancı öğretiler yansıttığına dikkati çeker.¹⁶ George R. S. Mead, A. A. Bevan ve F.C. Burkitt gibi araştırmacılar da İnci İlahisi'nin Bardaysancı bir kökene dayandığını savunmuşlardır.¹⁷ Ancak bu görüş birçok kişi tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Bardaysancılığın, Marsionculuğun ve Maniheizmin üçüncü yüzyıl Edessa'sında (Urfa) dinsel anlamda dominant olduğuna dikkat çeken H.J.W. Drijvers,¹⁸ ilahideki bazı motiflerin Bardaysan'ın görüşlerine ve kullandığı kavramlara paralellğine dikkat çekmekle birlikte İnci İlahisi'nin Bardaysancı bir kökene dayandığı görüşünü eleştirir. Bununla birlikte ilahinin Bardaysan tarafından da biliniyor olabileceğini ve ayrıca Bardaysancı Hıristiyanlar tarafından kullanılıyor olabileceğini savunur.¹⁹

2) İnci İlahisi'nin Gnostik Gelenekle İlişkisi

Kuşkusuz İnci İlahisi'nin en fazla tartışılan yönlerinden birisi, bu metnin erken dönem Hıristiyan tarihine ait Gnostik bir metin olup olmadığıdır. Çeşitli araştırmacılar, İnci İlahisi'nin Gnostik geleneğe paralel bazı motifler taşımakla birlikte Gnostik bir metin olarak

¹⁴ Bk. Drijvers, *Bardaisan of Edessa*, 211; John W. Welch, James V. Garrison, "The Hymn of the Pearl: An Ancient Counterpart to "O My Father"", *Brigham Young University Studies* 36/1 (1996-1997): 132, n. 4.

¹⁵ Jan N. Bremmer, "The Acts of Thomas: Place, Date and Women", *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer (Leuven: Peeters, 2001), 75.

¹⁶ Bk. Robert M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity* (New York: Harper & Row, Publishers, 1961), 116.

¹⁷ Bu konuda bk. George R. S. Mead, *The Hymn of the Robe of Glory* (Londra: The Theosophical Publishing Society, 1908), 11 vd.; Vacher Burch, "A Commentary of the "Syriac Hymn of the Soul"", *The Journal of Theological Studies* 19:74/75 (1918): 157.

¹⁸ Han J.W. Drijvers, "Pagan Cults in Christian Syria", *East of Byzantium. Syria and Armenia in the Formative Period*, ed. N. G. Garsoian vd. (Washington: Dumbarton Oaks, 1982), 38.

¹⁹ Bk. Drijvers, *Bardaisan of Edessa*, 30, 212.

değerlendirilemeyeceği kanaatindedirler. Örneğin G. Quispel, bu ilahinin kesinlikle Gnostik bir metin değil, Yahudi geleneğinden renkler/katkılar da taşıyan Ortodoks Hıristiyan bir metin olduğu kanaatindedir.²⁰ Bu bakış açısında göre havari Tomas'ın İşleri kitabının bir parçası olan bu ilahi, esas itibarıyla ruhun hakikat mesajıyla buluşmasını ve kurtuluşunu konu edinmektedir. Metindeki ana tema kayıp/mahpus edilmiş inci ya da ışık alemi ve karanlık alemine dair bir düalizmden öte ruhun hakikat mesajıyla aydınlanması ve kurtuluşu anlatsıdır. Bu da özü itibarıyla İncil mesajıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla bu ilahi, müstakil Gnostik bir metin olmaktan ziyade Hıristiyan geleneği içinde kurtuluşun metaforik bağlamda ele alındığı bir metin olmalıdır.²¹ Bazı araştırmacılar da ilahinin Luka İncili'ndeki "kayıp oğul" kıssasından²² mülhem bir anlatı olduğu kanaatindedirler. Bu bakış açısına göre ilahiyi derleyenler, bu kıssayla birlikte değerli inci arayan bir prens masalını da kullanmış olmalıdırlar.²³

Tomas'ın İşleri kitabının Gnostisizm bağlamında bir metin olarak değerlendirilmesine mesafeli duran bazı araştırmacılar ise kitapta yer alan öğretilerin Doğu'da yaygın olarak bilinen hususlar olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlara göre Doğu dinsel geleneklerinde yaygın olan bu fikirler, Gnostisizm olarak adlandırılan gelenek tarafından adapte edilmiş olmalıdır.²⁴

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu bakış açılarının İnci İlahisi'ni Hıristiyan literatürü ve geleneği bağlamında ele aldığı görülmektedir. Buna göre ilahi, Part (Arsekid) dönemi geleneğinden etkiler de taşımakla birlikte esas itibarıyla Hıristiyan teolojisi ve kurtuluş öğretisi bağlamında İncil mesajının alegorik bir anlatımından ibarettir. Dolayısıyla bu bakış açısı, ilahinin ana temasının Gnostik karakterde, Gnostik geleneğin etkisiyle derlenen bir metin olduğunu içeren yaklaşımları reddetmektedir. Bu doğrultuda, birazdan üzerinde duracağımız gibi, İnci İlahisi'ni erken döneme ait müstakil hatta Hıristiyanlık dışı Gnostik bir metin olarak değerlendiren yaklaşımlara karşı çıkılmakta ve metnin Hıristiyanlık içi bir fenomen olduğu görüşü savunulmaktadır.

²⁰ Bk. G. Quispel, "Gnosticism and the New Testament", *Gnostic Studies I*, ed. G. Quispel, İstanbul 1974, s. 201.

²¹ İnci İlahisinin Gnostik bir metin değil Hıristiyan kurtuluş konusuna kutsal metni bağlamında metaforik bir yaklaşım olduğu görüşü için örneğin bk. Luttkhuizen, "The Hymn of Jude Thomas, the Apostle, in the Country of the Indians (ATh 108-113)", 105 vd.

²² Luka 15: 11-32.

²³ Bu görüş için bk. Jürgen Tubach, "The Four World Empires in the Hymn of the Pearl", *Journal of Eastern Christian Studies* 56:1-4 (2004): 146.

²⁴ Bu görüş için örneğin bk. Klijn, *The Acts of Thomas*, 15.

Tomas'ın İşleri kitabı içinde yer alan bu ilahinin Hıristiyan geleneğinden ve kurtuluş öğretisinden bazı motifler taşıdığı açıktır. Ancak bununla birlikte metnin Gnostik bir tema taşımadığı yönündeki yaklaşımlar oldukça tartışılır iddialardır.

İnci İlahisi'nde Gnostik bir temanın olmadığı görüşünün ve özellikle de ilahinin Hıristiyanlıktan bağımsız bir Gnostik metin olduğu yönünde bazı araştırmacılarca yapılan iddialara şiddetle karşı çıkılmasının Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi bir fenomen olup olmadığı tartışmasıyla da bir şekilde ilişkisi olduğu düşünülebilir. Zira Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi dönemlerden itibaren mevcudiyetini savunan ve erken dönem Hıristiyanlığında görülen Gnostik ekollerin ve yaklaşımların bunların etkisiyle ortaya çıktığını, hatta Pavlus'un mektuplarında ve Yuhanna İncili gibi Hıristiyanlığın temel referanslarında görülen Gnostik yaklaşım ve temayüllerin bu etkileşimin ürünü olduğunu ileri süren görüşlere karşı, birçok Hıristiyan ilahiyatçı ve yazar Hıristiyanlık öncesi Gnostisizmin olmadığını, Gnostik geleneğin Hıristiyanlık içi bir fenomen olarak ortaya çıktığını savunmuşlardır. Bu doğrultuda çeşitli Gnostisizm araştırmacıları tarafından Hıristiyanlık öncesi Gnostisizmin varlığına delil olarak gösterilen metinlerin de Hıristiyanlık sonrası döneme ait olduğu savunulmuş, böylelikle Hıristiyanlık öncesi Gnostisizmin varlığı reddedilmiştir. Gnostisizmin Hıristiyanlık içi bir fenomen olup olmadığı ve Hıristiyanlık öncesi Gnostisizm tartışmaları bu çalışmanın konusu değildir.²⁵ Ancak vurguladığımız gibi İnci İlahisi'nin müstakil bir Gnostik metin değil Hıristiyan teolojisi ve onun kurtuluş düşüncesi bağlamında bir anlatı olduğu fikrini savunan araştırmacıların bu yaklaşımı, Gnostisizm ve erken dönem Hıristiyanlığına yönelik yukarıda kısaca değindiğimiz tartışmalardan bağımsız değildir.

Diğer taraftan birçok araştırmacı bu ilahiyi, ana teması ve içerdiği karakterler açısından tipik bir Gnostik metin olarak değerlendirmiştir.²⁶ Hatta bu metnin Gnostik düşüncenin Hıristiyanlık öncesine ait bir örneği olarak ele alınabileceği savunulmuştur.²⁷ Örneğin İnci İlahisi'ni Gnostik

²⁵ Gnostisizmin Hıristiyanlık içi bir fenomen olup olmadığı tartışmaları konusunda bk. Ş. Gündüz, "Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar", *Dini Araştırmalar* 2:6 (2000): 51-75. Ayrıca bk. Edwin M. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences* (Londra: Tyndale Press, 1973).

²⁶ Örneğin George R. S. Mead bu ilahinin kuşkusuz bir Gnostik metin olduğu kanaatinde. Mead, *The Hymn of the Robe of Glory*, 11. Nöldeke ve Reitzenstein'dan Bornkamm ve Foerster'e bu düşüncede olan araştırmacıların yaklaşımlarının özeti için bk. Luttikhuisen, "The Hymn of Jude Thomas, the Apostle, in the Country of the Indians (ATh 108-113)", 103-105.

²⁷ Bk. Klijn, *The Acts of Thomas*, 187-188. Klijn, metnin Hıristiyanlık öncesi Gnosis fikrinin varlığının bir örneği olduğunu savunan bu tezi eleştirir.

şiiirin en çarpıcı örneği olarak tanımlayan ve metnin Yahudi geleneğinden bağımsız olarak İran (Pers) geleneğine ait birçok unsur taşıdığına dikkat çeken K. Rudolph'a göre bu metin, Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi özelliği açısından önemli bir delildir.²⁸ A. Adams gibi araştırmacılar da İnci İlahisi'ni Tomas'ın Mezmurlarıyla birlikte Hıristiyanlık öncesi Gnosis düşüncesine dayalı bir metin olarak değerlendirmişlerdir.²⁹ Diğer taraftan bazı araştırmacılar da İnci İlahisi'nin Eflatuncu dünya görüşünü yansıtan bir mitosa dayalı felsefi bir şiirin Hıristiyan bir konsept içinde aktarılması olduğu fikrini savunmaktadırlar.³⁰

Gnostik öğretiler ve motifler açısından ele alınıp incelendiğinde ilahi alem ile süflî alem arasındaki karşıtlık, süflî aleme/yeryüzüne düşüş ve burada tutsaklık motifi, kurtarıcı/redeemer tasavvuru ve ilahi alemden çağrı ve Gnosis ile kurtuluş gibi Gnostisizmin birçok temel yaklaşımının ve motifinin İnci İlahisi'nde bir şekilde yer aldığı dikkati çekmektedir. Böylelikle bu ilahi Gnostisizmin temel karakteristik özelliğine sahip bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu Gnostik tema ve yaklaşımların arka planında aşağıda detaylı şekilde ele alacağımız Gnostik düalizm öğretisi yer almaktadır.

Metnin Gnostik dünya görüşüyle ilişkisi bağlamında bir başka dikkat çekici husus, yalnızca İnci İlahisi'nin değil bu ilahinin içinde yer aldığı metnin, yani Tomas'ın İşleri kitabının da genel olarak Gnostik akımların yaklaşımlarına paralel bazı özellikler taşıyor olmasıdır. Örneğin erken dönem Hıristiyan tarihinde Gnostik akımlar olarak karşımıza çıkan Marsiyonculukta, Bardaysancılıkta ve Hıristiyan bir ortamda şekillenen Manicilikte dikkati çeken ve kurtuluş açısından maddi aleme karşı tavır alan ve bunun bir parçası olan cinsel ilişkiye karşı çıkan asketik bir duruşun tercih edilmesine dayalı bir yaklaşıma bir şekilde bu apokrif kitapta da rastlanmaktadır. Tomas'ın İşleri kitabında İncil mesajının yayılması bağlamında havari Tomas'ın dikkati çeken bir vurgusu, bozulmaya (manevi çöküşe) karşı çıkışıdır. Ona göre bozulmadaki en görünür hususlardan birisi

²⁸ Kurt Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, çev. & ed. R. Mc. L. Wilson (Edinburgh: T. & T. Clark 1983), 29, 283. Ayrıca bk. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism*, 97. İlahideki İran etkisine H. Jonas da dikkat çeker. Bk. Hans Jonas, *The Gnostic Religion* (Boston: Beacon Press, 1958), 112.

²⁹ Bk. F. Forrester Church & Gedaliahu G. Stroumsa, "Mani's Disciple Thomas and the Psalms of Thomas", *Vigiliae Christianae* 34/1, (1980): 51.

³⁰ Jannis Niehoff-Panagiotidis, "The Hymn of the Pearl and the Chaldaean Oracles, or About the Borders Between Platonism and Gnosticism", *Egitto e Vicino Oriente* 42 (2019): 111. Bu ilahiye en yakın paralellüğün Sabii literatüründe olduğuna dikkat çeken Niehoff-Panagiotidis, ilahinin düalist Platonculuk ile Gnostisizm sınırlarında bir metin olduğu görüşündedir. Niehoff-Panagiotidis, "The Hymn of the Pearl and the Chaldaean Oracles", 113.

ise kirli cinsel birlikteliklerdir.³¹ Tomas cinsel birlikteliği “utanç eylemi” olarak nitelemekte ve insanları bundan uzak durmaya teşvik etmektedir.³² Ona göre şeytan bazı kişileri cinsel ilişki yoluyla ayartmaya ve sapkınlığa sevk etmektedir.³³ Yukarıda ifade edildiği üzere, Tomas’ın infazına neden olan husus da metne göre onun bu cinsel birliktelik karşıtı yaklaşımıdır. Zira onun öğretilerine iman eden Mygdonya, kocasıyla birlikte olmayı bırakmış, kocasının tüm ısrarlarına rağmen buna yanaşmamış ve sonuçta kocasının şikayetiyle bunun müsebbibi olarak görülen Tomas tutuklanmış ve infaz edilmiştir.

Tomas’ın İşleri’nde cinsel ilişkiden başka yeme ve içmenin de bozulmaya neden olduğu düşünülür.³⁴ Ayrıca metindeki ruh ve beden birbirinden farklı ve karşıt özelliklere sahip olduğuna dair vurgu, maddi alemin yöneticilerine tabi olmanın kişiyi ilahi alemi anlamadan ve kavramadan uzaklaştırdığı yaklaşımı gibi hususlar da Tomas’ın İşleri kitabının Gnostik gelenekle karşılaştırılması açısından dikkati çeken özellikler arasındadır.

Maniheizmle karşılaştırıldığında Tomas’ın İşleri kitabında rastlanılan bu paralelliklerden hareketle çeşitli araştırmacılar, bu metnin Mani ve Maniheizmle ilişkisine dikkat çekmişlerdir. Örneğin Quispel, Mani’nin Tomas’ın İşleri kitabıyla İnci İlahisi’nden muhtemelen haberdar olduğu ve hatta bunları kullandığı kanaatindedir.³⁵ Metnin Maniheist gelenekle ilişkisi tartışılır bir konu olsa da Tomas’ın İşleri kitabındaki cinsellik karşıtı tavır, beden ve ruh ayırımına dair yaklaşım, maddi alemin kötü yöneticisine tabi olduğu için kişinin ilahi alemi kavrama konusunda yaşadığı sorunlar gibi özellikler Maniheizmle karşılaştırma açısından dikkat çekicidir. Örneğin Maniheizmde de cinsellik ve evlilik karşıtı bir tutum görülmekte, cinsellik “üç mühür” ilkesi doğrultusunda şeytani bir eylem olarak değerlendirilmektedir.³⁶ Yine Maniheizmin de kötü güçler, arkonlar tarafından yönetilen süflî maddi aleme ve bunun bir parçası olarak görülen bedene karşı tutumuyla ön plana çıkmakta olduğu bilinmektedir.³⁷

³¹ Acts of Thomas, 12, 88.

³² Acts of Thomas, 14, 54, 84.

³³ Acts of Thomas, 43.

³⁴ Acts of Thomas, 20.

³⁵ G. Quispel, “Gnosis and the New Sayings of Jesus”, *Gnostic Studies II*, ed. G. Quispel, İstanbul 1975, s. 181 vd. Bununla birlikte Quispel, Tomas İncili gibi metinleri Gnostik değil Enkratitik olarak kabul etmektedir. Enkratitizm, erken dönem Hıristiyan geleneğinde Suriye bölgesinde ortaya çıkan ve içki kullanımına, et yemeye ve evliliğe karşı çıkan bir akımdır. Bk. Quispel, “Gnosis and the New Sayings of Jesus”, 196.

³⁶ Bk. Iain Gardner & Samuel N. C. Lieu (eds.), *Manichaean Texts from the Roman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 237.

³⁷ Bk. Gardner & Lieu (eds.), *Manichaean Texts from the Roman Empire*, 11, 50.

Bununla birlikte yukarıda da değindiğimiz gibi bazı araştırmacılar da metnin yine Gnostik dünya görüşüyle bilinen Bardaysancı geleneğe ait olabileceği üzerinde durmuşlardır.³⁸ Nitekim erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi içerisinde sınıflanan ve Edessalı (Urfalı) Hıristiyan heretik Bardaysan'ın öğretilerinden hareketle gelişen Bardaysancılık akımı da asketizme yer veren yapısıyla bilinmektedir.³⁹

Bütün bunlar yalnızca İnci İlahisi'nin değil, Tomas'ın İşleri kitabının da genel yapısı itibarıyla Gnostik dünya görüşünden izler taşıyan bir metin olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

3) Süflî Aleme Tutsak Olan İncinin Kurtarılması Öyküsü

İnci ilahisinde anlatılan öykünün ana temasıyla ön planda olan temel karakterlerinin ne'liği konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. İlahiyi Hıristiyan teolojisi ve kurtuluş öğretisi bağlamında değerlendiren araştırmacılar, yukarıda değindiğimiz gibi, anlatılan öyküdeki ana temanın prensle özdeşleştirilen ruhun dünyaya indirilmesi ve burada hakikat mesajıyla aydınlanıp yeniden ilahi aleme yükselmesi olduğu kanaatinde dirler. Bu doğrultuda bu araştırmacılar arasında ilahinin Gnostik gelenekten farklı olarak, tamamıyla Hıristiyan geleneği içinde olan ve Doğu (Part) unsurlarından etkilenmiş bir metin olarak değerlendirilmesi temayülü ağır basmaktadır.

Doğu, özellikle de Edessa Hıristiyanlığında büyük önem arz eden Havari Tomas'a atfedilen Tomas'ın İşleri'nde yer alan İnci İlahisi'nin erken dönem Hıristiyan geleneği içinde bilinen bir metin olduğu açıktır. Bu ilahinin yukarıda değindiğimiz gibi İncillerdeki "kayıp oğul" kıssası gibi bazı anlatılarla kıyaslanabilir yapısı da metin üzerindeki Hıristiyanlık etkisi olarak tartışılabilir. Ancak diğer taraftan ilahinin muhtevasının özellikle teolojik açıdan Doğu Hıristiyan geleneğinden köklü farklılıklar taşıdığı da bir gerçektir. Örneğin metinde ilahi alemdeki otorite bağlamında "krallar kralı Baba", "Doğu'nun hanımefendisi anne" ile oğulun ya da prensin kardeşinden söz edilmesi Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a dayalı teslisi esas alan Ortodoks Hıristiyan teolojisinden farklı bir yaklaşımdır.

³⁸ Bk. Mead, *The Hymn of the Robe of Glory*, 11 vd.; Burch, "A Commentary of the "Syriac Hymn of the Soul"", 157

³⁹ Bardaysan ve Bardaysancılık için bk. Şinasi Gündüz, "Bardaysan", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. A. Cevizci (İstanbul: Etik Yayınları, 2004), 2: 110-113.

*Krallar Kralı Babandan,
Ve Doğu'nun hanımefendisi Annenden
Ve erkek kardeşin, (yönetimde) ikinci sırada olanımızdan,
Sana, Mısır'da olan Oğlumuzla selam!⁴⁰*

İlahi bir bütün olarak okunduğunda, buradaki anlatının ana temasının ilahi alemde gönderilen ve bedenleşen ruhun kendi varlığını kavrayıp hakikatle buluşması değil, ilahi alemde görevlendirilen bir kurtarıcı tarafından süflü alemin derinliklerinde kötü ejderha tarafından kuşatılmış olan bir ilahi varlığı temsil eden incinin tutsaklıktan kurtarılarak buradan alınıp getirilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

*Mısır'a inersen
ve bir İnci getirirsen
ki o denizin ortasında
burnundan soluyan yılan etrafında⁴¹*

Dolayısıyla kötülük aleminde kötü güçlerce kuşatılmış bir obje olarak inci, ilahide tüm anlatının kendisinin kurtarılması üzerine kurgulandığı dikkat çekici bir motiftir. İlahiye göre, ilahi alemde görevlendirilen prensin süflü aleme gönderilme nedeni, incinin ilahi aleme getirilmesidir. Hikâyeye göre prens, uzun uğraşlar sonunda inciyi almış ve ilahi aleme getirmiştir.

Burada dikkat çekici olan husus, ilahi alemde inciyi getirmek üzere görevlendirilen kişinin birbirine zıt özellikler taşıdığı düşünülen iki alem arasında gerçekleştirdiği yolculuktur. İlahiye göre bir tarafta huzur, rahatlık, zenginlik ve şaşaa merkezi olan ışık ve iyilik alemi vardır.

*Küçük bir çocukken
ve krallığımda, Babamın evinde yaşıyorken
memnunken, zenginliği ve konforu ile
beni yetiştirenlerin,
Doğu'daki evimizden
ebeveynim beni donattı (ve) gönderdi.⁴²*

Metin, bu ışık ve iyilik aleminin Doğu'da yer aldığını vurgular ve bu alemin halkını "Doğulular" olarak niteler. Metne göre bu alemin halkı olan Doğulular; özgür doğanlardır, sevimli ve dürüsttürler.

*Ve yalnız ve bir başıma olduğumda
(ve) aileme yabancı
Benim ırkımdan biri, özgür-doğmuş olan birini,
orada bir Doğulu gördüm*

⁴⁰ Acts of Thomas, 110:41-42.

⁴¹ Acts of Thomas, 108:12-13.

⁴² Acts of Thomas, 108: 1-3.

*dürüst ve sevimli bir genç,
yağ-satıcılarının oğlu;
Ve geldi ve kendisini bana yakınlaştırdı
ve onu yakın arkadaş edindim
Ürünümü kendisiyle paylaştığım bir arkadaş.⁴³*

Diğer tarafta aymazlık, cehalet ve pislik merkezi olan süflî alem vardır. Bu alemin derinliklerinde “burnundan soluyan” yılan bulunmaktadır. Buradaki yaşam tarzı, elbiseleri ve yiyecekleri kişiyi aymazlığa sevk etmektedir. Bu nedenledir ki bu aleme gönderilen kurtarıcı figür de bir süreliğine bu yaşam tarzına büründüğünde o da aymaz hale gelmiş, kendi benliğine yabancılaşmıştır.⁴⁴ İnci İlahisi'nde bu süflî alem Mısır'la; halkı ise Mısırlılarla özdeşleştirilir.

*Onu (Beni) Mısırlılara karşı uyardım (uyardı),⁴⁵
pis olanla düşüp kalkmaya karşı.⁴⁶
Ve onların kirlî ve pis elbiselerini çıkardım,
onu onların ülkesinde bıraktım.⁴⁷*

Nöldeke'nin de vurguladığı gibi burada Mısır'la kastedilenin maddi alem ya da yeryüzü olduğu aşikârdır.⁴⁸ Zira maddi alemin Philo döneminden itibaren alegorik olarak Mısır ile özdeşleştirildiği bilinmektedir.⁴⁹

İlahi alem ve süflî alem ayırımına dayalı, birbirine zıt özellikler taşıyan ve birbiriyle mücadele içinde olan iki farklı alem düşüncesi İnci İlahisi'ndeki anlatının temel çerçevesini oluşturmaktadır. Buna göre bir tarafta Baba olarak tanımlanan yüce varlığın merkezde yer aldığı ilahi alem vardır. Baba, ışıltılı elbiseler, zenginlik, refah, konfor ve sevgi gibi tamamıyla pozitif özelliklere sahip olan Doğu'da yukarılarda yer alan bu alemin kralıdır. İlahide bu alemin özünü oluşturan Baba ile birlikte Anne ve çocuklardan (prens ve kardeşi) da bahsedilir.⁵⁰ İlahi alemin karşısında bir de süflî alem mevcuttur. Mısır'la özdeşleştirilen bu kötülükler ve

⁴³ Acts of Thomas, 109: 23-27.

⁴⁴ Bk. Acts of Thomas, 108: 13, 109: 28.

⁴⁵ Burada parantez içi ifadeler bize aittir. Çeviriye esas metin, “Onu Mısırlılara karşı uyardım” olmakla birlikte, birçok araştırmacı buradaki vurgunun “Beni Mısırlılara karşı uyardı” şeklinde olduğuna dikkat çekmekte ve bu cümleyi bu şekilde çevirmektedirler.

⁴⁶ Acts of Thomas, 109: 28.

⁴⁷ Acts of Thomas, 111: 62.

⁴⁸ Nöldeke'nin bu görüşü için bk. Burch, “A Commentary of the “Syniac Hymn of the Soul””, 146.

⁴⁹ Bk. Niehoff-Panagiotidis, “The Hymn of the Pearl and the Chaldaean Oracles”, 112.

⁵⁰ Acts of Thomas, 108:1-15.

aymazlıklar dünyasının da bir kralı vardır⁵¹ ve bu alemin derinliklerinde, denizde, burnundan soluyan bir yılan İnciyi tutsak etmiştir.

Bu süflî alemde ilahi alemden bu aleme düşmüş ya da gönderilmiş bazı ışık varlıkları da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları süflî alemin elbiseleri, yiyecekleri ve içecekleriyle adeta sarhoş hale gelmiş, kendi gerçekliklerini unutmuşlar, bu kötü alemin kralının hizmetkarı olmuşlardır; bazıları ise bu süflî alemin derinliklerinde kötü güçler tarafından çevrelenmiş tutsak edilmişlerdir.⁵² Bu iki alem arasında ise ilahide Mayşan'la özdeşleştirilen bir ara mekân/alem söz konusudur.⁵³

Dikkat çekici şekilde İlahi'de kötülükler aleminin Mısır'la özdeşleştirilmesi ve bu alemin girişi olarak Babil'den söz edilmesi⁵⁴ büyük ihtimalle Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde Mısır'a ve Babil'e yüklenen rol ve anlam ile yakından irtibatlıdır. Kitabı Mukaddes'te Mısır ve Babil'den genelde olumsuz şekilde bahsedildiği bilinmektedir. Mısır, her ne kadar bir zamanlar Hz. Yusuf'a ve İsrailoğullarına kucak açmışsa da aynı zamanda İsrailoğullarının köleleştirilip zulmedildiği bir yerdir. Hz. Musa burada Firavunla mücadele etmiş ve sonunda İsrailoğullarını buradan mucizevi şekilde çıkararak zulümden kurtarmıştır. Erken dönem Hıristiyan Gnostisizmde ise Mısır'ın metaforik anlamda kullanıldığı ve maddi alemin temsil ettiği bilinmektedir. Örneğin Ofit Gnostisizmde Mısır, Demiurgun alemidir.⁵⁵

İnci ilahisi'nde görülen bu düalistik alem tasavvuru, bazı küçük yorum farklılıklarıyla tüm Gnostik geleneklerin karakteristik bir özelliğidir. Örneğin Sabiilikte Işık alemin (Alma d Nura) ve Karanlık Alemin'den (Alma d Hşuka) oluşan birbirine zıt özelliklere sahip iki alem vardır. Bunlardan Işık Alemin mutlak iyilik, sevgi, verimlilik, aydınlık gibi özelliklere sahipken Karanlık Alemin kötülük, aymazlık, zulmet gibi bunların tam zıddı olan özellikler taşımaktadır.⁵⁶ Aynı şekilde Maniheizmde de birbirine zıt özellikler taşıyan nur ve zulmet alemleri ile bunlarda yaşayan iyi ve kötü

⁵¹ Acts of Thomas, 109: 33.

⁵² Acts of Thomas, 109:24-25, 32-35.

⁵³ Acts of Thomas, 109:18.

⁵⁴ "Babil ülkesine ulaştım ve Sarbug surlarından girdim. Mısır'a indim ve refakatçilerim benden ayrıldılar." Acts of Thomas, 109:19-20.

⁵⁵ Bk. Burch, "A Commentary of the "Syriac Hymn of the Soul"", 149.

⁵⁶ Bu iki aleme dair tanımlama hususunda bk. Sağ Ginza, (ondördüncü kitap), 162-164. Ginza'dan alıntılar için Sabii cemaati tarafından hazırlanan Ginza'nın İngilizce çevirisi Qais Mughashghash Al-Saadi & Hamed Mughashghash Al-Saadi (çev.), *Ginza Rabba, The Great Treasure: An equivalent translation of the Mandaean Holy Book*, Second edition (Drabsha, 2019) esas alınmıştır.

güçler arasında bir karşıtlık ve mücadele söz konusudur.⁵⁷ Bu mücadele sürecinde Karanlık Alemi'ndeki kötü varlıkların mütecaviz plan ve girişimlerini önlemek için Nur Alemi'nde yüce Tanrı bir dizi önlem almış, bunun bir parçası olarak önce kendisinden "Hayatın Anası" denilen bir varlık, sonra, "İlk Adam" adı verilen bir varlık tezahür etmiş ve İlk Adam bir dizi silahla donatılarak kötülük aleminin planlarını bozmak ve onları alt etmek üzere iki alemin sınırlarına gönderilmiştir.⁵⁸ Bu ilk karşılaşmada onun yenilmesi ve silahlarının ya da taşıdığı bazı ışık varlıklarının tutsak edilmesiyle yeni bir mücadele dönemi başlamıştır. İlerleyen süreçte yüce Tanrı bir dizi yeni plan uygulayarak bu tutsak ışık varlıklarının kurtarılması amacıyla karanlık aleminde maddi alemin ve insanın yaratılması da dahil bir dizi olayın gerçekleşmesine imkân sağlamıştır.

İnci İlahisi'ndeki temel karakterlerden biri olan inci, süflî alemde yılan tarafından kuşatılmış olan fakat alınıp kurtarılması ve ilahi aleme yükseltilmesi gereken bir obje olarak anlatılır. İncinin Hıristiyan kanonik ve apokrif metinlerinde zaman zaman hakikati ifade etmek bağlamında bir metafor olarak kullanıldığı ve aranılan, sahip olunmaya çalışılan bir şey olarak ön plana çıkarıldığı bilinmektedir. Örneğin Matta İncili'nde "göklerin egemenliği" güzel inciler arayan tüccara benzetilir.

Yine Göklerin Egemenliği, güzel inciler arayan bir tüccara benzer. Tüccar, çok değerli bir inci bulunca gitti, varını yoğunu satıp o inciye satın aldı.⁵⁹

Tomas İncili'nde de İsa, incinin Baba'nın krallığında diğer her şeye tercih edilen bir değer olduğuna dikkat çeker:

Babanın krallığı, mal-mülk sahibi olup da bir inci bulan bir tüccara benzer. Bu tüccar akıllıydı, mallarını satıp kendisine tek bir inci satın aldı. Siz de hiçbir güvenin yemek için giremeyeceği, kurtçuğun yok edemeyeceği, yok olmayan ebedi hazineyi gözetmelisiniz.⁶⁰

Yine Tomas İncili'nde İsa, "Kutsal olanı köpeklere vermeyin; zira onlar onu pisliğe atarlar. İncileri domuzlara atmayın. ..." demektedir.⁶¹ Ayrıca

⁵⁷ Bk. Jes Peter Asmussen, *Manichaeen Literature* (New York: Scholars' Facsmiles & Reprints, 1975), 113-114, 118-119; Mehmet Alıcı, *Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi* (İstanbul: Divan, 2018), 237 vd;

⁵⁸ Bk. Gardner & Lieu (eds.), *Manichaeen Texts from the Roman Empire*, 13-14.

⁵⁹ Matta 13:45-46.

⁶⁰ The Gospel of Thomas, 76 (James Keith Elliioth, *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 144).

⁶¹ The Gospel of Thomas, 93 (Elliioth, *The Apocryphal New Testament*, 145).

Yuhanna'nın İşleri, Petrus'un İşleri ve Aziz Phocas'ın İşleri kitaplarında da inciden söz edilir.⁶²

Söz konusu ilahide incinin rolü ve neyi temsil ettiği konusunda farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Klijn gibi bazı yazarlar, sadece birkaç kez atıfta bulunulmasını da gerekçe yaparak⁶³ incinin ilahide belirleyici bir öneme haiz olmadığını düşünmektedirler. Örneğin ilahide asıl önemli karakterin prensle özdeşleştirilen ruh olduğuna dikkat çeken Klijn, ilahinin sonunda incinin krala teslim edilmesi üzerine inci üzerine herhangi bir yorum ya da vurgu yapılmadığına dikkat çektikten sonra ilahide asıl öne çıkan motifin inci değil, ilahi alemde gönderilen kişi yani prens olduğu kanaatinde. Ona göre ilahi alemde gönderilen bu kişi ruhu temsil etmektedir.⁶⁴ İlahi alemde inerken çıkarmak zorunda kaldığı "ışıldayan elbise" ise Klijn'e göre ruhun ilahi alemdeki eşini temsil etmektedir. Göreve başladığında ışıldayan elbiselerini çıkarmış olan prens görevi tamamladığında mükafat olarak bu elbiseleri tekrar verilecektir.⁶⁵ Klijn'e göre ilahide ana tema, Baba'dan uzaklaşıp bu dünyaya gelen ve tekrar Baba'ya dönmeye çalışan varlık öncesi var olan (pre-existent) ruhtur. Bu tema ilahide çeşitli doğu ve özellikle Part motifleriyle bezenmiş masalımsı bir anlatı ile sunulmaktadır.⁶⁶ İlahide ruhla özdeşleştirdiği prensi ve onun alemdeki "ışıldayan elbisesi"ni ön plana çıkaran Klijn'in bu bakış açısında ilahide kötü güçlerce çevrelenmiş olan incinin neyi temsil ettiği ise açık değildir. İnci İlahisi'ni ruhun bedende enkarnasyonu ve sonunda bedenden ayrılışına işaret eden Helenistik bir mitos olarak tanımlayan B. Layton da bu ilahide ruhun kurtuluşuna dair bir öykünün anlatıldığı düşüncesindedir.⁶⁷

Diğer taraftan birçok araştırmacı ilahideki ana figürün süflî alemde tutsak olan inci olduğu, incinin maddi aleme düşmüş ya da atılmış olan

⁶² Bk. The Acts of John, 109 (Ellioth, *The Apocryphal New Testament*, 336); The Acts of Peter, 17 (Ellioth, *The Apocryphal New Testament*, 410-411). İkinci yüzyıla ait olduğu düşünülen Aziz Phocas'ın İşleri kitabında inciyle birlikte ejderhadan/yıldandan da söz edilmektedir. "Baba olarak, Tanrı olarak, Rab olarak, Çoban olarak ruhumu koru ki, ejderhanın nefesi üzerimde olmasın, ayaklarıyla üzerime basmasın. Zira o beni değerli inciyi kaybetmem konusunda altın ya da gümüşle ikna edemedi." The Acts of Saint Phocas, 15 (Frederick Cornwallis Conybeare, *The Armenian Apology and Acts of Apollonius and Other Monuments of Early Christianity* (New York: Macmillan and Co., 1896), 117).

⁶³ İlahide inci terimine sekiz kez atıfta bulunulur.

⁶⁴ Klijn, "The So-called Hymn of the Pearl", 158-159.

⁶⁵ Bk. Klijn, "The So-called Hymn of the Pearl", 163, Ayrıca bk. Klijn, *The Acts of Thomas*, 191-192.

⁶⁶ Klijn, *The Acts of Thomas*, 195; aynı yazar, "The So-called Hymn of the Pearl", 163-164.

⁶⁷ Layton & Brakke, *The Gnostic Scriptures*, 543.

ruhu temsil ettiği düşüncesindedir.⁶⁸ İnciyi kurtarmak üzere ilahi alemde bazı silahlarla donatılarak gönderilen prens ise kurtarıcıyı temsil etmektedir. Kurtarıcı figürün yani prensin görevi, maddi alemde tutsak olan ruhu kurtarmaktır. İncinin ilahideki bu önemi nedeniyle birçok araştırmacı bu ilahiyi "İnci İlahisi" olarak isimlendirmiştir.

İnci İlahisi'ndeki anlatının ana karakterlerinden bir diğeri olan ilahi oğul ya da prens, Mısır'da denizin derinliklerindeki incinin alınıp getirilmesi misyonuyla görevlendirilmiştir. Kötülükler, aymazlıklar aleminde denizin derinliklerinde "burnundan soluyan yılan" tarafından muhafaza edilen incinin, asli itibarıyla bu süflî aleme değil ilahi aleme ait olduğu anlaşılmaktadır. Zira yüce tanrı, yani krallar kralı Baba, oğlunu onu alıp kendisiyle birlikte ilahi aleme getirmekle görevlendirmiş ve ancak bu görevi tamamladığında ışıldayan ilahi elbisesini tekrar giyinebileceğinin, yani ilahi aleme yeniden girebileceğinin altını çizmektedir.

İnci motifi, ilahi alemde karanlık dünyasına düşmüş ya da atılmış ve burada hapisane hayatı yaşayan ruhu temsil eden bir metafor olarak Gnostik literatürde sıklıkla karşımıza çıkar. Özellikle Sabii literatürü ile karşılaştırıldığında, süflî alemin derinliklerinde burnundan soluyan yılan tarafından kuşatılmış inci motifi ile Sabii literatüründeki tanımlamalar arasında çarpıcı paralellikler dikkati çeker. Sabii kutsal metinlerinde *gimra* ve *marganita* terimleriyle yer alan inci, süflî aleme tutsak olan ışık varlığını ya da ruhu ifade etmektedir.⁶⁹ Ginza'da inci, aslında ilahi aleme, ışık alemine ait olan ancak süflî aleme kötü güçler tarafından tutsak edilen ruhu temsil eder. İnci bu süflî aleme kötülük kralı Ur tarafından tutsak edilmiştir. Ona gerçek kimliğini hatırlatmak ve onu bu tutsaklıktan kurtarmak amacıyla ilahi alemde bir kurtarıcı, Hibil (ya da Yavar) Ziva⁷⁰ karanlık dünyasına gönderilmiş ve sonunda inciyi Ur'un çamur deryası dünyasının derinliklerinden kurtararak ilahi aleme getirmiştir.

Annesi (Ruha) büyüsunü serbest bıraktı ve tılsımlarını haykırdı, ama duvarlar kımıldamadı. "Şimdi ne yapabiliriz?" diye sordu. Annesi, "Bu inci bizim son silahımız." dedi. (Ur) İnciyi tuttu ve haykırdı; bulanık sular hızla çekildi. "Şimdi Işık Evi'ne ve büyük Su Pınarı'na yükseleceğim!" dedi. Ben, Yavar, ışıltılı giysilerimle Ur'a göründüm; tökezleyip önüme düştü ve inciyi elinden aldım. Annesi incisini almak ve ona yardım etmek için bulanık sulara koştu. İnciyi çıkardı ama tekrar suya düştü ve bulanık sular kaynayıp çalkalandı. Ben, Yavar Ziva, Ruha'yı incisini göremeyecek şekilde kör ettim ve onu (bulanık

⁶⁸ Örneğin bk. Jonas, *The Gnostic Religion*, 125 vd.

⁶⁹ Bu terimlerin Sabii literatüründeki kullanılışı için bk. Ethel Stefana Drower & Rudolf Macuch, *A Mandaic Dictionary* (Oxford: Clarendon Press, 1963), 90, 252.

⁷⁰ Sabii metinlerinde bu kurtarıcıdan bazen Manda d Hayye ismiyle de bahsedilir.

suların) derinliğinden aldım. Feryat etmeye ve ağlamaya başladı. ...
Sonra Ur'un yenilgisine dair iyi haberlerle Babama, Işık Evi'ne
yükseldim. O görkemli ışıltısıyla bana göründü ve beni nezih ağızıyla
öptü. ...⁷¹

Draşya d Yahya'da da ruha dair bir metafor olarak incinin Manda d Hayye tarafından uyarılıp süflî alemden kurtarılışına yer verilir. Kurtarıncının uyarısıyla inci kendi benliğinin farkına varıp ayağa kalkar ve ışık alemine yükselir.

*Manda d Hayye yola koyuldu ve inci-Nitufta'ya gelene kadar yürüdü.
İnci-Nitufta onun ihtişamını gördüğünde, bulunduğu yerden kalktı,
tahtına oturdu, diz çöktü ve Manda d Hayye'yi övdü.⁷²
Ayağa kalk, yüksel inci-Nitufta, kendisi için yaratıcı olan Hayat'ı
seven saf inci. ...⁷³*

İnci İlahisi'nde süflî alemin derinliklerinde inciyi gözetleyen yılan ile inciyi onun elinden kurtarmak üzere ilahi alemde gönderilen kurtarıcı figürleri de Gnostik literatürde oldukça tanıdık karakterlerdir. İlahiye göre incinin tutsak edildiği denizin derinliklerinde “burnundan soluyan” yılan ya da ejderha, incinin buradan alınıp götürülmesini engellemektedir.⁷⁴ Dolayısıyla yılan, süflî alemde inciyi alıkoymuş gözetleyen, onun buradan alınıp götürülmesine engel olan kötü karakterli bir gardiyandır. Onun görevi incinin denizin derinliklerindeki tutsaklığının sürmesidir. Bu nedenle inci ile kurtarıncının yani ilahi alemde görevlendirilen prensin buluşmasına mâni olmaktadır.

İnci İlahisi'nde maddi alemin denizinin derinliklerinde inciyi gözetleyen burnundan soluyan yılan ya da ejderha figürü de Gnostik düalizm bağlamında anlamlıdır. İlahide bahsedilen korkunç “burnundan soluyan yılan”, Gnostik geleneklerde süflî alemin yöneticileri olarak bilinen bir arkon tipolojisidir. Gnostik geleneklerde karanlık aleminin kötü yöneticilerden, güçlerinden (arkonlardan) söz edilir. Karanlık aleminde tutsak edilen ışık varlıklarının ele geçirilmesi, gözetilmesi, ayartılması ve işgal edilmesi arkonlar olarak adlandırılan bu kötü yöneticilerin öncelikli görevleri arasındadır.⁷⁵

⁷¹ Sağ Ginza, (Beşinci Kitap), 78-79. Çeviride parantez içi ifadeler bize aittir.

⁷² Draşya d Yahya, 231 (Mark Lidzbarski, *Das Johannesbuch der Mandaer* (Giessen: Töpelmann, 1915).

⁷³ Draşya d Yahya, 228.

⁷⁴ Acts of Thomas, 108:12-13.

⁷⁵ Gnostik literatürde arkonların özelliklerine dair çarpıcı bir anlatı Nag Hammadi Literatüründe yer alan *Arkonların Tabiatı* başlıklı kitaptır. Bk. Bentley Layton (çev.), “The Hypostasis of the Archons”, *The Nag Hammadi Library in English*, ed. J. M. Robinson (Leiden: E. J. Brill, 1988), 162-169.

Maddi alemle özdeşleştirilen karanlık aleminin yöneticisinin yılan/ejderha olarak tasvirine birçok Gnostik gelenekte rastlanır.⁷⁶ Sabii rahiplerinin kullandığı Skandola yüzüğündeki tasvirde görüldüğü gibi, Sabii geleneğinde kuyruğunu yutan yılanın çevrelediği maddi alem tasavvuru, maddi alemin Karanlık Kralı'nın ve onun emrindeki diğer arkonların hegemonyası altındaki bir alem olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Sabii kutsal metni Ginza'da karanlık aleminin kralı Ur, süflî alemin kara sularındaki çamur deryasında yaşayan bir ejderhadır.

*Olduğu şekliyle karanlığın kapılarını ve Sinyavis ülkesinin kanallarını gördüm. Oradaki kara suyu, nasıl kabardığını, kaynadığını ve köpürdüğünü gördüm. ... Onun içine atılmış kıvranan ve debelenen ejderhayı gördüm.*⁷⁸

Sabii literatüründe, kara sulardaki ejderha olarak nitelenen karanlık kralı (Ur) aynı zamanda ilahi alemin farkında olmayan bir aymaz, bir aptal olarak da tanımlanır.⁷⁹ İlahi alemden gönderilen kurtarıcı, Hibil (ya da Yavar) Ziva, bulanık sulara, çamur deryasında yaşayan yılanı yenerek onun tutsak ettiği inciyi kurtarır.⁸⁰

İnci İlahisi'ndeki kurtarıcı figür de üstlendiği görev için süflî aleme (Mısır'a) inmiş ve yaşadığı bir dizi macera sonrası yılanı etkisiz hale getirerek inciyi alıp kurtarmıştır.

*Ve onu efsunlamaya başladım
korkunç burnundan soluyan yılanı.
Uyuması için onu yatıştırdım ve ninni ile uyuttum,
Babamın adını ona telaffuz ettim,
ve adını (güç açısından) ikincimizin,
ve Doğu'nun kraliçesi olan annemin;
İnciyi kapıp aldım
Babamın evine geri döndüm.*⁸¹

İnci İlahisi'nde kurtarıcı figürün, yani prensin bir şekilde bu alemin yaşantısına ayak uydurması ve bunun sonucu bir süreliğine kendi kimliğini ve görevini unutmaması, süflî alemin aymazlığına kapılması, süflî alemde

⁷⁶ Genelde Gnostik akımlarda yılan, karanlık aleminin kötü prensibi olarak görülürken Ofitler gibi bazı Gnostik geleneklerde yılanın ruhu temsilen olumlu bir rol verildiği görülür. Bk. Jonas, *The Gnostic Religion*, 116.

⁷⁷ Skandola, kuyruğunu yutmuş vaziyette kıvrılmış şekilde dairesel biçimde duran bir yılan içinde akrep, aslan, eşek arısı gibi figürlerin yer aldığı bir görsel taşıyan yüzüktür. Sabii din adamları tarafından kullanılır.

⁷⁸ Sağ Ginza, (Üçüncü Kitap), 33.

⁷⁹ Bk. Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler* (Ankara: Vadi, 1995), 74.

⁸⁰ Bk. Sağ Ginza, (Beşinci Kitap), 78-79.

⁸¹ Acts of Thomas, 111: 58-61.

geçirdiği dikkat çekici bir tecrübedir. Böylelikle o, ilahi alemde bir kurtarıcı olarak gönderildiği süflî alemde kendisi uyarılıp kurtarılma ihtiyacı duyan bir varlığa dönmüştür. Bu durumdan haberdar olan “krallar kralı” Babası (yüce Tanrı) bir mesaj ile onu uyarmış, kendine gelmesini ve görevini hatırlamasını sağlamıştır.

*Fakat şu ya da bu şekilde
benim kendi memleketlileri olmadığımı anladılar
ve benimle haince uğraştılar
yemem için kendi yiyeceklerini bana verdiler.
Kralların bir oğlu olduğumu unuttum
ve onların kralına hizmet ettim;
İnci'yi unuttum,
onun için ebeveynim beni göndermişti,
ve baskularının sıkıntısı nedeniyle
derin bir uykuya daldım.⁸²*

Birçok araştırmacının altını çizdiği gibi İnci ilahisindeki bu anlatı, Sabiilikten Maniheizme birçok Gnostik geleneğe yer alan bir “kurtarılmış kurtarıcı” tipolojisidir.⁸³ Kurtarıcı misyonu ile süflî aleme gönderilen kişinin süflî alemin ayartıcı etkisine maruz kalıp benliğini ve görevini unutmaması ve bizzat kendisinin aydınlatılıp kurtarılmaya muhtaç olması Gnostik geleneklerde oldukça bilinen bir motiftir. Örneğin Sabiilikte karanlık aleminde tutsak olan ruhun uyarılıp kurtarılması amacıyla süflî aleme gönderilen ilahi elçi Hibil (ya da Yavar) Ziva bir kurtarılmış kurtarıcıdır. Zira onun karanlık aleminde tutsak olan ışık varlıklarını kurtarmak üzere ilahi alemde süflî aleme gönderildiğinde kötü güçler tarafından esir edildiğine sonra yüce tanrı tarafından kurtarıldıktan sonra bu süflî aleme tekrar dönerek görevini tamamladığına inanılır.

Sabii geleneğindeki kurtarıcı figür Hibil Ziva ile İnci İlahisi'ndeki prensin süflî alemdeki görevleri esnasında yaşadıkları tecrübe arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. İnci İlahisi'nde her ne kadar süflî alemin sınırlarına kadar eşlik etmiş olsalar da prene yolculuğunda iki yardımcı refakat etmiştir.⁸⁴ Kaldı ki süflî aleme indiğinde orada da bazı Doğulularla (ışık varlıklarıyla) buluşup görüşmüştür. Ayrıca prens bu görevinde kötülük alemin varlıklarına (Mısırlılara) tanınmamak amacıyla kimliğini gizlemiş bir süreliğine onlar gibi görünmeye çalışmıştır.

⁸² Acts of Thomas, 109:31-35.

⁸³ Örneğin bk. Jonas, *The Gnostic Religion*, 120.

⁸⁴ Mısır'a yolculuğunda prene eşlik eden ışık aleminden iki varlık dışında, onun Mısır'da da bazı ışık varlıklarıyla karşılaştığı anlatılır. Bk. Acts of Thomas, 109: 16-20, 24-28.

Benzer şekilde Hibil Ziva da Işık Kralı tarafından ışık aleminden karanlık dünyasına gönderilir; kendisine eşlik eden iki yardımcısıyla birlikte Karanlık Alemine iner, görevini yerine getirebilmek için burada uzun süre kendi kimliğini gizleyerek zaman geçirir.

Yüceliğin Rabbi Hibil Ziva'ya konuştu: "Tamamen kötülükle, yiyip bitirici ateşle, yalanla aldatmacayla, dikenle ve devedikeniyile dolu olan Karanlıklar dünyasına git."⁸⁵

Bana eşlik eden iki yardımcıyla Karanlık Dünyaya ineceğim. Surlara ulaştığımda ışık ve karanlık arasındaki bulanık sulara ayaklarımı daldırdım ve kısa zamanda surlar önümden çekildi. ... Kötülüklerle dolu bu dünyada, bana eşlik eden Büyük Sır bana vakit kaybetmememi ve daha derinlere inmemi tavsiye edene kadar sakinlerinin gözlerinden saklanarak asırlar boyu kaldım."⁸⁶

Sabii geleneğinde karanlık alemde bir müddet kimliğini gizleyip saklanan Hibil Ziva süflî alemde kirlenmiştir. Dolayısıyla vaftizle temizlenmesi ve böylelikle Karanlık Alemi'nin kirlerinden arındırılması gereği oluşmuştur. Bu nedenle Hibil Ziva ilahi güçlerce vaftiz edilip temizlenerek kirlerden arındırılmış ve sonra üstlendiği görevi yerine getirmiştir.⁸⁷ Böylelikle o arınma, kurtarılma tecrübesini önce şahsında yaşamış sonra da tutsak ruhu kurtarma misyonunu yerine getirmiştir.

İnci İlahisi'nde süflî alemde bir süreliğine benliğini ve görevini unutan prensin, bu aymazlıktan kurtarılması amacıyla ilahi alemde ona gönderilen mesaj da dikkat çekicidir.⁸⁸ Kartal şeklinde uçan ve dile gelerek prene konuşan bu mektup ilahi alemde gelen bir kurtuluş mesajı, bir çağrıdır. Gnostik geleneklerde, Gnosis ya da hikmet bilgisi olarak adlandırılan bu mesaj, kötülük alemde tutsak ve kendi hakikatlerine yabancılaşmış olan ruhların kurtuluşları açısından elzem kabul edilir. Örneğin Sabiilikte Manda (Gnosis), kurtuluş için kişinin buluşması gerekli olan kurtarıcı bilgidir. Manda'ya ulaşmadan kişinin kurtulması mümkün değildir. Bu kurtarıcı bilgi ise süflî alemde öğrenilip kavranılan bir bilgi değil, ilahi alemde kişiye gönderilen bir bilgidir.⁸⁹

İnci İlahisi'nde prene gönderilen mektup da buna benzerdir. Kötülük güçlerince fark edilmeden bir kartal şeklinde yukarıdan inerek prene gelen ve dile gelerek prensi içerdği mesajla buluşturan bu mektup aracılığıyla

⁸⁵ Sağ Ginza, (Birinci Kitap), 7.

⁸⁶ Sağ Ginza, (Beşinci Kitap), 71.

⁸⁷ Bk. Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, 107-108.

⁸⁸ Kurtarıcıya gelen bu mesajdan başka, ilahinin sonlarına doğru inciyi alarak ilahi aleme getiren kurtarıcıya tekrar giydirilen ışıltılı elbisesine dokunmuş olan bilginin (Gnosis) sezgilerinden de söz edilir. Bk. Acts of Thomas, 113: 88.

⁸⁹ Bk. Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, 103 vd.

prens süflî alemin sarhoşluğundan kurtulur ve kendi hakikatiyle görevinin farkına varmıştır.

*O, uçtu bir kartal gibi,
kuşların kralı;
Uçtu ve yanıma kondu
ve her şeyi anlatmaya başladı.
Sözüyle ve fısıltısının sesiyle
uykumdan uyanmaya ve doğrulmaya başladım.
Onu tutup kaldırdım ve öptüm
ve okumaya başladım;
Kalbime işlenen şeye göre
mektubumun sözcükleri yazılmıştı.
Kraliyet hanedanının bir oğlu olduğumu hatırladım
ve tabiatı itibarıyla ifade edilen asil doğumumu.
İnciyi hatırladım
Ki onun için Mısır'a gönderildiğim.⁹⁰*

Süflî alemde bir müddet de olsa benliğini ve görevini unutan kurtarıcının ilahi alemde gelen bir çağrıyla uyarılması ve onun da bu çağrıya olumlu cevap vermesi, kurtuluş konusunda Maniheizm'den Sabiiliğe Gnostik geleneklerde sıklıkla karşılaşılan bir tasavvurdur. Jonas'ın dikkat çektiği gibi, kendi hakikatının gerçekliğinin farkında olmayan varlığa, uyku halinde olan ruha ilahi alemde bir "çağrı" ve onun bu çağrıya verdiği olumlu "cevap" Gnostik kurtuluş tasavvurunda önemlidir.⁹¹ Sabii geleneğinde Hibil Ziva, kurtarıcı olarak görevlendirildiği süflî alemde bu alemin kirlerinden etkilenmesi üzerine vaftiz olup temizlenmek üzere kendisine iletilen hakikat ve kurtuluş çağrısına olumlu cevap vermiş ve böylelikle vaftiz olup kirlerden arınmıştır. Benzer şekilde Maniheizmde de süflî aleme kötü varlıklarla mücadele için gönderilen İlk Adam ve yanındaki ışık varlıkları burada tutsak edilib kirlenmeleri üzerine temizlenip kurtulmak için ilahi alemde iletilen bir çağrıya olumlu cevap vermişler ve böylelikle bir arınma ve kurtuluş süreci başlamıştır.⁹² Hibil ve İlk Adam gibi kurtarıcı figürlerin tecrübe ettikleri bu ilahi alemde çağrı ve çağrıya cevap süreci, Gnostik geleneklere göre süflî maddi alemde tutsak olan her ruh her ışık varlığı için yaşanması gerekli bir durumdur.

⁹⁰ Acts of Thomas, 111: 51-57.

⁹¹ Bk. Jonas, *The Gnostic Religion*, 119-120.

⁹² Bk. Samuel N. C. Lieu, *Manichaeism in the Roman Empire and Medieval China: A Historical Survey* (Manchester: Manchester University Press, 1985), 13.

Sonuç

Her ne kadar özgün bir Gnostik metin olup olmadığı tartışılıyor olsa da İnci İlahisi muhtevasında yer alan özellikle düalist alem tasavvuru, süflî alemde tutsak olan bir ışık varlığı olarak inci ve ilahi alemden görevlendirilen bir kurtarıcı aracılığıyla incinin süflî alemden kurtarılması gibi hususlar ile dikkate değer Gnostik öğretiler içeren bir metindir. Bu ilahinin, Gnostik yaklaşımlarıyla tanınan Marsiyon, Bardaysan ve Mani'nin fikirlerinin de etkili olduğu bir yörede, Suriye bölgesinde derlenmiş olması dikkat çekicidir.

Hıristiyan geleneğinden bazı unsurlar taşımakla birlikte İnci İlahisi'ndeki tüm anlatı, özü itibarıyla Gnostik düalizme dayanan bir alem tasavvurunu yansıtır. Temel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu tasavvurun özellikle Sabii geleneğinin Gnostik düalizmine benzerliği dikkat çekicidir. Bu düalizmde birbirine zıt özellikler taşıyan ve birbiriyle sürekli bir mücadele içinde olan iki alem söz konusudur. Birbirine karşıt özellikler taşıyan bu alemler arasındaki mücadele sürecinde ilahi aleme ait bazı varlıklar bir şekilde süflî aleme düşmüş ya da özel bir misyon ile bu aleme gönderilmişlerdir. Aslolan, ışık aleminden süflî aleme düşmüş ya da atılmış olan varlıkların tekrar kendi alemlerine döndürülmesidir. İlahi alemden görevlendirilen kurtarıcı varlık, bizzat kendisi aymazlıktan kurtuluş tecrübesini yaşayarak tutsak olan ışık varlıklarını uyarmak ve onları tekrar ilahi aleme yükseltmekle görevlidir. Krallar Kralı Baba, oğul, inci, burnundan soluyan yılan, ilahi alemden gelen mektup, ışıldayan elbiseler gibi karakterler etrafında gelişen İnci İlahisi'ndeki anlatının ana kurgusu ve teması, iyi ile kötü arasındaki bu mücadele ve süflî alemin esaretinden kurtuluştur. Tüm bunlar dikkate alındığında, İnci İlahisi'nin erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi bünyesinde Gnostik düalizm ve kurtuluş öğretisi bağlamında derlenen Gnostik bir metin olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Alıcı, Mehmet. *Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi*. İstanbul: Divan, 2018.
- Asmussen, Jes Peter. *Manichaeen Literature*. New York: Scholars' Facsimiles & Reprints, 1975.
- Bremmer, Jan N. "The Acts of Thomas: Place, Date and Women". *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer, Leuven: Peeters 2001.
- Burch, Vacher. "A Commentary of the "Syriac Hymn of the Soul"". *The Journal of Theological Studies* 19:74/75 (1918): 145-161.

- Church, Forrester F. & Gedaliahu G. Stroumsa. "Mani's Disciple Thomas and the Psalms of Thomas". *Vigiliae Christianae* 34/1 (1980): 47-55.
- Conybeare, Frederick Cornwallis. *The Armenian Apology and Acts of Apollonius and Other Monuments of Early Christianity*. New York: Macmillan and Co., 1896.
- Drijvers, Han J. W. *Bardaisan of Edessa*. Assen: Van Gorcum & Comp., 1966.
- Drijvers, Han J. W. "Pagan Cults in Christian Syria". *East of Byzantium. Syria and Armenia in the Formative Period*, ed. N. G. Garsoian, v.d., Washington: Dumbarton Oaks, 1982.
- Drower, Ethel Stefana & Rudolf Macuch. *A Mandaic Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1963.
- Elliott, James Keith. *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Eusebius, "Church History". Erişim: 01.10.2023, <https://www.newadvent.org/fathers/250105.htm>.
- Garbe, Richard. "St. Thomas in India". *The Monist* 25/1 (2015): 1-27.
- Gardner, Iain & Samuel N. C. Lieu. (ed.), *Manichaeism Texts from the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Grant, Robert M. *Gnosticism and Early Christianity*. New York: Harper & Row Publishers, 1961.
- Gündüz, Şinasi. "Edessa/Ufra Hıristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomasçı Gelenek". *Din, İnanç ve Ritüel: Ekrem Sarıçioğlu'na Armağan*, ed. Mahmut Aydın & Şinasi Gündüz, İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2022.
- Gündüz, Şinasi. *Sabiiler Son Gnostikler*. Ankara: Vadi, 1995.
- Gündüz, Şinasi. "Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar". *Dinî Araştırmalar* 2/6 (2000): 51-76.
- Gündüz, Şinasi. "Bardaysan". *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. A. Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları 2004, 2: 110-113.
- James, Montague R. *The Apocryphal New Testament*. Londra: Oxford University Press, 1924.
- Jonas, Hans. *The Gnostic Religion*. Boston: Beacon Press, 1958.
- Klijn, Albertus F.J. *The Acts of Thomas. Introduction, Text, and Commentary*, Second Revised Edition, Leiden: Brill, 2003.
- Klijn, Albertus F.J. "The Acts of Thomas Revisited". *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer, Leuven: Peeters, 2001.
- Klijn, Albertus F.J. "The So-called Hymn of the Pearl (Acts of Thomas, 108-113)". *Vigiliae Christianae* 14/3 (1960): 154-164.

- Layton, Bentley (çev.), "The Hypostasis of the Archons". *The Nag Hammadi Library in English*, ed. J. M. Robinson, Leiden: E. J. Brill, 1988.
- Layton, Bentley & David Brakke. *The Gnostic Scriptures*. New Haven: Yale University Press, 2021.
- Lidzbarski, Mark. *Das Johannesbuch der Mandaer*. Giessen: Töpelmann, 1915.
- Lieu, Samuel N. C. *Manichaeism in the Roman Empire and Medieval China: A Historical Survey*. Manchester: Manchester University Press, 1985.
- Luttikhuisen, Gerard P. "The Hymn of Jude Thomas, the Apostle, in the Country of the Indians (ATh 108-113)". *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer, Leuven: Peeters, 2001, 101-114.
- Mead, George R. S. *The Hymn of the Robe of Glory*. Londra: The Theosophical Publishing Society, 1908.
- Niehoff-Panagiotidis, Jannis. "The Hymn of the Pearl and the Chaldaean Oracles, or About the Borders Between Platonism and Gnosticism". *Egitto e Vicino Oriente* 42 (2019): 103-118.
- Quispel, Gilles. "Gnosticism and the New Testament", *Gnostic Studies I*, ed. G. Quispel, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, 1974, 196-212.
- Quispel, Gilles. "Gnosis and the New Sayings of Jesus", *Gnostic Studies II*, ed. G. Quispel, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, 1975, 180-209.
- Rudolph, Kurt. *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*. çev. & ed. R. Mc. L. Wilson, Edinburgh: T. & T. Clark, 1983.
- al-Saadi, Qais Mughashghash & Hamed Mughashghash al-Saadi (çev.). *Ginza Rabba, The Great Treasure: An Equivalent Translation of the Mandaean Holy Book*. Second edition, Drabsha, 2019.
- Tubach, Jürgen. "The Four World Empires in the Hymn of the Pearl". *Journal of Eastern Christian Studies* 56/1-4 (2004): 145-154.
- Welch, John W. & James V. Garrison. "The Hymn of the Pearl: An Ancient Counterpart to "O My Father"". *Brigham Young University Studies* 36/1 (1996-1997): 127-138.
- Yamauchi, Edwin M. *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*. Londra: Tyndale Press, 1973.